

DOI

УДК 94(477.85):355.48 «1620/1621»

Олексій Балух (м. Чернівці)

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України

Чернівецького національного університету

імені Юрія Федьковича,

E-mail: a.balukh@chnu.edu.ua;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8091-8118>;

Чернівецька і Хотинська волості Молдавії напередодні та під час Хотинської війни 1620–1621 років

Мета статті полягає у комплексному висвітленні, на основі аналізу джерел і монографічної літератури, подій, що відбулися на теренах Чернівецької та Хотинської волостей у контексті польсько-турецьких відносин на початку XVII століття, а також визначенні їхнього впливу на військову та дипломатичну ситуацію між Річчю Посполитою та Османською імперією у 1620–1621 рр. Реалізація мети дослідження зумовлює розв'язання таких завдань: охарактеризувати становище буковинських земель на початку XVII ст.; висвітлити державотворчу діяльність молдавських господарів у контексті історії Північної Буковини; дослідити воєнно-політичні відносини Молдавії з Польщею і Туреччиною, що стосувалися теренів Буковини. Наукова новизна. Вперше систематизовано свідчення джерел про становище Чернівецької та Хотинської волостей у контексті польсько-турецьких відносин. Визначено ключові історичні події, які відбувалися у Пруто-Дністровському регіоні, включаючи дослідження його стратегічного, військового, дипломатичного та економічного значення. Висновки. На початку XVII ст. Пруто-Дністровський регіон відіграв важливу роль у функціонуванні стратегічних шляхів між Центральною Європою та Османською імперією. Молдавські території Чернівецької та Хотинської волостей була ареною військових кампаній і дипломатичних переговорів, що визначало їх вагомe місце у польсько-турецьких відносинах. Під час польсько-турецької війни 1620–1621 рр. тут відбувалося активне протистояння між двома імперіями. Одними з найважливіших подій стали битви під Цецорою 1620 р. та Хотином 1621 р., які істотно вплинули на перебіг війни. У цей час північномолдавські землі, заселені переважно українцями, виконували роль буферної зони між Річчю Посполитою та Османською імперією, зазнавши значних матеріальних і демографічних втрат. Польсько-турецька війна зумовила зміцнення оборонних укріплень, зокрема у Хотині, і сприяла розвитку козацького військового мистецтва, яке відіграло провідну роль у даному збройному конфлікті.

Ключові слова: Пруто-Дністровський регіон, Чернівецька та Хотинська волості, Північна Буковина, Молдавія, військово-політичні відносини, Річ Посполита, Османська імперія.

Oleksii Balukh (Chernivtsi)

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor, Associate Professor

of the Department of history of Ukraine

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

E-mail: a.balukh@chnu.edu.ua;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8091-8118>;

Chernivtsi and Khotyn volosts on the eve and During the Khotyn war of 1620–1621

The aim of the article is to comprehensively cover, based on the analysis of sources and monographic literature, the role of Chernivtsi and Khotyn volosts in Polish-Turkish relations at the beginning of the 17th century, to determine their influence on the military and diplomatic situation between Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire during the period from 1620 to 1621. The implementation of the

research goal implies the solution of such tasks: to characterize the position of Bukovynian lands at the beginning of the XVII century; to highlight the state-building activity of Moldavian rulers in the context of the history of Northern Bukovina; to investigate the military-political relations of Moldavia with Poland and Turkey, concerning the territories of Bukovina. Scientific novelty. The testimonies of sources about the position of Chernivtsi and Khotyn volosts in the context of Polish-Turkish relations have been systematized. The main historical events that took place in the Prut-Dniester region, including the study of its strategic, military, diplomatic, and economic significance, are indicated. Conclusions. At the beginning of the 17th century, the Prut-Dniester region played a crucial role in the operation of strategic routes between Central Europe and the Ottoman Empire. The territories of the Chernivtsi and Khotyn volosts served as important hubs for military campaigns and diplomatic negotiations, defining their key significance in Polish-Ottoman relations. During the Polish-Ottoman wars, the region witnessed intense confrontations between the two empires. Two of the most significant events were the Battle of Cecora in 1620 and the Battle of Khotyn in 1621, which became symbols of the struggle for influence in Moldavia. At this time, the northern Moldavian lands, predominantly inhabited by Ukrainians, functioned as a buffer zone between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ottoman Empire, suffering significant material and demographic losses. The Polish-Ottoman war contributed to the strengthening of defensive fortifications, particularly in Khotyn, and the development of the Cossack army, which played an important role in military conflicts.

Key words: Prut-Dniester region, Chernivtsi and Khotyn volosts, Northern Bukovina, Moldavia, military-political relations, Polish-Lithuanian Commonwealth, Ottoman Empire.

Впродовж перших десятиліть XVII ст. загострилися відносини між Османською імперією та Річчю Посполитою. Це пов'язано із посиленням впливу поляків на Молдавію та з постійними нападами запорізьких козаків на володіння Порти. Також польсько-турецька війна 1620–1621 рр. була викликана ускладненням міжнародної ситуації у Центрально-Східній Європі під впливом розгортання повстань у Чехії та Угорщині проти династії Габсбургів у 1618–1620 рр., оскільки османи вирішили втрутитися у внутрішні справи Священної Римської імперії¹. Таким чином, і османи, і поляки змагалися за домінування в Центрально-Східній Європі, зокрема у прагненні закріпити свій контроль над Молдавією, а в разі успіху і над Валахією, і Трансильванією².

В цей час відбувається розкол Молдавії на два ворогуючі угруповання, одні підтримані Річчю Посполитою, інші – Портою, переростання їхнього суперництва у відкриту польсько-турецьку війну за встановлення своєї зверхності мали для

Молдавії, території якої, зокрема і північномолдавські волості, перетворилися в арену воєнних дій, негативні наслідки³.

Між обома державами з 1617 р. відбувалися локальні бойові дії. Врешті решт, у Буші над Дністром вони підписали мирний договір, який базувався на взаємних зобов'язаннях стримувати татарські напади на польські землі, а козацькі на території підвладні Порти. Проте договір містив положення, за яким Річ Посполита змушена була визнати протекторат Порти над Молдавією і не втручатись у її справи. Також, одним із пунктів цієї угоди була передача Хотинської фортеці молдавському господарю Радулу⁴. Це була дипломатична поразка Речі Посполитої, оскільки політика спільного управління Молдавією, на якій довгий час базувались польсько-турецькі відносини в регіоні, відходила в минуле⁵.

Поляки намагалися тримати Молдавію у сфері свого впливу і принагідно відправляла туди свої війська, котрі спустошували та грабували у першу чергу прикордонні землі, насамперед

¹ Федорук А. Хотинська битва 1621 року. Чернівці: Золоті литаври, 2010. С. 4–5.

² Чучко М. Хотинська війна 1621 року і придунайські князівства: воєнний та дипломатичний аспекти участі Молдавії і Валахії у польсько-османському конфлікті // XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни. Тези доповідей. Чернівці, 22–23 жовтня 2021 р. / Наук. ред. О. Добржанський. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2021. С. 9.

³ История Молдавской ССР. С древнейших времен до наших дней / Редкол.: В. И. Царанов (отв. ред.) и др. Кишинев: Штиинца, 1984. С. 116.

⁴ Podhorodecki L. Stanislaw Koniecpolski (ok. 1592–1646). Warszawa, 1978. S. 46–47; Spieralski Z. Awantury moldawskie. Warszawa, 1967. S. 165.

⁵ Лен'явко С. Перед Хотинською війною (1617–1620) // Література та культура Полісся. Історичні науки. 2014. Вип. 76. С. 17.

території Чернівецької та Хотинської волостей⁶. Ще з 1595 р. Молдавія, хоч і формально знаходилася у васальній залежності від Порти, але її господарі були пов'язані як родинними стосунками, так і тісними політичними взаєминами саме з Річчю Посполитою⁷. Усе це бентежило Османів, які хотіли змінити дану ситуацію на свою користь.

На думку З. Сперальського, безпосереднім приводом до польсько-турецьких воєнних дій був напад з земель Речі Посполитої загонів «лісовчиків», завербованих за гроші Габсбургів та польського короля Сигізмунда III (1587–1632 рр.), які увійшли на територію Словаччини й 21 листопада 1619 р. розгромили війська Габора Бетлена поблизу Гуменного, оскільки ще восени 1619 р. в Угорщині спалахнуло повстання, інспіроване Габором Бетленом, а у жовтні він вирушив у похід на Відень. Дізнавшись про поразку та загрозу своїм тилковим позиціям, Габор Бетлен був змушений відступити від обложеного Відня⁸. Проте припущення З. Сперальського не відповідає дійсності. Зокрема Р. Майєвський, спираючись на багатий джерельний матеріал, у своїй монографії «Цецора», переконливо довів, що події в Угорщині 1619 р. ставлять під сумнів безпосередній зв'язок між угорськими подіями та їх вирішальний вплив на взаємовідносини між Річчю Посполитою та Османською імперією⁹.

Автор поділяє думку Ф. Туранли, який проаналізувавши відомості з османських літописів, зокрема «Літопис» Мустафи Катіб Челебі, що основною передумовою згаданої історичної події був саме перехід під владу короля Сигізмунда III фортеці в Хотині, яка до того часу була володінням Високої Порти на території Молдавії¹⁰. А проводом, який спричинив воєнний конфлікт з Османською імперією, він вважав рішення поль-

ського уряду приєднати до Речі Посполитої Молдавію згідно з проханням господаря Г. Граціані, який до того часу перебував у підданстві турецькому султану¹¹.

Султан Осман II (1618–1622 рр.) вирішив скориставшись цими подіями і знову підпорядкувати своєму впливу Молдавію, покаравши тодішнього молдавського господаря, італійця за походженням, Гаспара Граціані (1619–1620 рр.), який з лютого 1619 р. переорієнтувався на Річ Посполиту. Однак, у 1619 р. Г. Граціані передав Хотинську фортецю у володіння Речі Посполитої, забезпечивши тим самим союзні відносини з поляками, а польський король розташував у цій фортеці кілька сотень вояків піхоти¹².

Молодий султан Осман II, амбітний і войовничий, розумів, що напад на Річ Посполиту буде опосередкованим ударом і по Австрії. Поряд із втручанням лісовчиків у справи Семигороду проти Габора Бетлена, приводом для війни були козацькі напади на турецькі володіння, які порушували угоду, укладену між Іскандер-пашею та Станіславом Жолкевським. Остаточне рішення султана визначила зрада молдавського господаря Г. Граціані та його підтримка поляками¹³.

Річ Посполита регулярно відправляла у Молдавію свої війська, що викликало занепокоєння Османів. У свою чергу Порта вирішила скористатися ситуацією для зміцнення своєї влади в регіоні, відправивши до Молдавії військо під командуванням Іскандер-паші з метою детронізації Г. Граціані. Наляканий османською присутністю у державі, господар Г. Граціані звернувся до С. Жолкевського з проханням надіслати йому військову допомогу до Хотинської фортеці¹⁴. Коронний гетьман у стислі терміни зумів організувати 10-тисячне військо, яке вирушило

⁶ Нариси з історії Північної Буковини / Відп. ред. Ф.П. Шевченко. К.: Наука, 1980. С. 61.

⁷ Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В.А. Смолій (відп. ред.) та ін. Київ: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006. Т. 1. С. 339.

⁸ *Spierski Z.* Awantury moldawskie. Warszawa, 1967. S. 169.

⁹ *Majewski R.* Secora rok 1620. Warszawa, 1970. S. 48–55.

¹⁰ *Туранли Ф.* Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). Монографія. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 198.

¹¹ Там самою. С. 197.

¹² Буковина: історичний нарис / Відп. ред. В. М. Ботушанський. Чернівці: Зелена Буковина, 1998. С. 47; *Добржанський О., Макар Ю., Масан О.* Хотинщина: історичний нарис. Чернівці: Молодий буковинець, 2002. С. 91; *Constantinov V.* Cetatea Hotinului în disputele politico-militare polono-otomane din perioada 1612–1621 // COHORTA. 2015. № 1. P. 33.

¹³ *Spierski Z.* Awantury moldawskie... S. 170.

¹⁴ *Масан О.* Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. // Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.): [Кол. моногр.; В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар та ін.; за заг. ред. В. М. Ботушанського]. Чернівці: Рута, 2005. С. 96.

до Молдавії¹⁵. До його складу увійшов полк козацьких найманців, який налічував 1600 осіб, серед яких були чигиринський підстароста Михайло Хмельницький і його син Богдан, майбутній гетьман Війська Запорозького (1648–1657 рр.)¹⁶.

Початковим етапом Польсько-турецької війни 1620–1621 рр. була Цецорська битва. 2–3 вересня 1620 р. польські війська форсували річку Дністер поміж Ямполем і Сороками та рушили вглиб Молдавії до Ясс (тодішньої молдавської столиці) проти турків. Г. Граціані, чи то втрапивши віру в польську перемогу, чи то з інших причин, замість того, щоб негайно приєднатися до С. Жолкевського, як зобов'язався раніше, почав пробиватися до Хотина, маючи намір, мабуть, через польські землі втекти до Німеччини. Лише після рішучого заклику гетьмана він з'явився у польському таборі 8 вересня 1620 року¹⁷.

Увійшовши до Молдавії, С. Жолкевський суворо заборонив будь-які грабунки, проте загопи магнатів, а особливо нестримні лісовчики та козаки, поводитися так, ніби опинилися в завойованій країні. У результаті молдаване, замість того щоб зібратися під знаменами Г. Граціані, залишилися вдома, аби захищати своє майно. Престиж господаря серед його підданих різко впав, а протурецька партія бояр здобула перевагу. Опинившись у такій ситуації, Г. Граціані зміг привести до табору С. Жолкевського лише близько 600 воїнів¹⁸.

Польний гетьман С. Конєцпольський радив збудувати укріплений табір під Хотином і зайняти кругову оборону, але С. Жолкевський сподівався, що активні дії поляків змусять турків до переговорів¹⁹. За згодою господаря Г. Граціані, С. Жолкевський залишив польський гарнізон у Хотинській фортеці, але проігнорував пораду господаря виступити проти Іскандер-паші, який перебував у Бендерах із лише 1000 турків. Молдавський господар вважав, що необхідно роз-

бити османів до того, як вони отримають підкріплення. Однак гетьман не вірив в успіх цього плану, оскільки Іскандер-паша міг тривалий час оборонятися у добре укріпленій фортеці Бендер, взяти яку швидко було неможливо. Тому С. Жолкевський вирішив вирушити до Ясс, де перебував уже призначений на початку вересня 1620 р. турками наступник Г. Граціані – Александру VII Ілляш (1620–1621 рр.), колишній господар Валахії (1616 р.). План гетьмана полягав у тому, щоб повернути Граціані на трон у Яссах, зміцнити його владу та залучити до своїх лав молдаван, волохів і семигородців, а вже потім вступати у бій з Іскандер-пашею²⁰.

Тим часом Іскандер-паша, отримавши підкріплення і маючи чисельну перевагу, не мав наміру вести переговори²¹. Турецько-татарське військо, яке налічувати тоді від 15 до 20 тисяч осіб²², підсилене кількома тисячами молдаван, виступило проти поляків, які розташувалися за 15 км від Ясс. С. Жолкевський вирішив утримувати ворога на переправі через р. Прут під Цецорою²³.

Низка факторів призвела до конфлікту між Османською імперією та Річчю Посполитою восени 1620 р., а саме: відновлення запорозькими козаками морських набігів; невдоволення татар через затримку данини (подарунків) від поляків; прихід до влади в Османській імперії сановників, які бажали вирішити проблеми з поляками з позиції сили; втрата політичного авторитету Г. Граціані серед османів і молдаван; початок Тридцятирічної війни і участь у ній Г. Бетлена; бажання поляків провести успішну кампанію в Молдавії, щоб повернути позиції кінця XVI ст. і зберегти на троні Г. Граціані; бажання гетьмана С. Жолкевського домогтися зовнішнього успіху. Як бачимо, було достатньо причин для битви під Цецорою, деякі з них були досить вагомими, інші підживлювали конфлікт, а решта його визначали²⁴.

¹⁵ Pajewski J. Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2003. S. 61.

¹⁶ Сас П. Хотинська війна 1621 р. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. С. 28.

¹⁷ Pajewski J. Buńczuk i koncerz... S. 62.

¹⁸ Spieralski Z. Awantury mołdawskie... S. 172.

¹⁹ Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studjum krytycznym nad życiem i pismami autora. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1870. S. 280.

²⁰ Spieralski Z. Awantury mołdawskie... S. 172.

²¹ Масан О. Буковина як об'єкт... С. 96.

²² Сас П. Хотинська війна 1621 р... С. 32.

²³ Spieralski Z. Awantury mołdawskie... S. 173.

²⁴ Constantinov V. Confruntări diplomatice polono-otomane în spațiul nord dunărean în preajma Bătăliei de la Țuțora din anul 1620 // Buletin științific al tinerilor istorici: Materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători, 25 aprilie 2013, Chișinău. Chișinău, 2013. № 2 (7). P. 25.

13 вересня 1620 р. поляки зупинилися біля Цецори над Прутом (нині село у Ясському повіті Румунії). Тут, у затоці, яку утворює річка, 25 років тому, у 1595 р., стояв табір великого коронного гетьмана Яна Замойського. Там ще залишилися старі польські укріплення, що повторювали вигини р. Прут та захищали їх із суші. Перевагою позиції була коротка лінія оборони, яка дозволяла протистояти значно чисельнішому противнику²⁵. За свідченням Т. Шемберга, коронне військо використало «старі окопи», в яких була розгорнута більшість підрозділів²⁶. Однак недоліком цих позицій була річка, яка хоча і давала певний захист від нападу, але в разі поразки могла спричинити катастрофу для всієї армії. Наступного дня гетьман С. Жолкевський наказав зміцнити та підвищити старі укріплення, проте солдати вважали це зайвими, що вказувало на ненайкращу дисципліну у війську²⁷.

Учасники молдавського походу під проводом гетьмана С. Жолкевського розраховували швидше на переговори з турками, ніж на вирішальну битву. Проте, вже перші невеликі сутички з татарськими військами відбулися 17 вересня 1620 р., але без значних результатів з будь-якого боку. А 18 вересня розпочалася регулярна битва з основними силами турецької армії, у якій Іскандер-паша здійснив штурм табору лісовчиків, але зазнав поразки від війська Речі Посполитої²⁸. Битва під Цецорою відбулася 19 вересня 1620 р.²⁹ Польське військо вишикувалося в один ряд із кавалерією в центрі, піхотою та артилерією на флангах. Правим флангом командував польний гетьман С. Конєцпольський, лівим – князь С. Корецький, центром – С. Жолкевський. Проте пересування нерівною місцевістю призвело до того, що правий фланг висунувся вперед, втративши зв'язок із центром. Молдавани на правому фланзі зрадили господаря Г. Граціані та перейшли на бік татар, завдавши разом із ними удару на поляків. Битва закінчилася по-

вною поразкою правого флангу, проте решта польської армії відступила до окопів³⁰.

Незважаючи на те, що молдавські війська перейшли на бік турків, польська армія втратила близько тисячі солдатів убитими, ще стільки ж було поранено, дисципліна занепадала, солдати відмовлялися виконувати накази, але на противагу усталеній у історіографії думці, поляки не зазнали «поразки», а тим більше «катастрофи» під Цецорою. Гетьман С. Жолкевський у листі до короля Сигізмунда III від 24 вересня 1620 року заявляв, що битва не була вирішена на користь жодної зі сторін, а війська повернулися до свого табору. Наступного дня після битви С. Жолкевський скликав нараду та запропонував знову дати бій противнику³¹.

Після битви, відчуваючи нестачу харчів і фуражу, було вирішено відступати. Однак серед командування виникли розбіжності щодо ймовірного його маршруту. С. Корецький, В. А. Калиновський та Г. Граціані пропонували відступати до Чернівців-Снятина вздовж лівого берега р. Прут, щоб річка прикривала їхній відступ. Проте С. Жолкевський, розуміючи труднощі переправи з табором через річку в присутності ворога, і, не бажаючи оголювати Кам'янець, вирішив пробиватися рухомим табором на північ у напрямку Дністра – на Могилів-Бар. Тому в ніч з 20 на 21 вересня 1620 р., попри накази гетьмана, понад 2000 солдатів на чолі з С. Корецьким, В. А. Калиновським і Г. Граціані рушили вздовж р. Прут, але були розбиті татарами³². У результаті кілька сотень солдатів потонули у Пруті, а більшість із тих, хто переплив річку, були вбиті або потрапили в полон. Під час цих подій хтось почав підпалювати намети, а челядь, козаки та лісовчики вчинили грабіж. До ранку паніка вщухла, а османські війська не скористалися хаосом у польському таборі, інакше поразка дійсно стала б неминучою. Іскандер-паша не бажав продовження конфлікту з Річчю По-

²⁵ *Pajewski J.* Buńczuk i koncerz... S. 64.

²⁶ *Relacja prawdziwa o weszcju wojska polskiego do Wołoch i o potrzebie jego z pogaństwem w Roku Pańskim 1620 we wrześniu i w październiku przez Teofila Szemberga sekretarza Króla Jego Mości który w potrzebie tej obecnie był i odwagą zdrowia Ojczyźnie służył spisana / oprac. B. Królikowski, M. Nagielski. Lublin, 2009. S. 67.*

²⁷ *Pajewski J.* Buńczuk i koncerz... S. 64.

²⁸ *Polak W.* Żółkiewski pogromca Moskwy. Biografia. Kraków: Biały Kruk, 2020. S. 286-287.

²⁹ *Constantinov V.* Confruntarea militară polono-otomană din toamna anului 1620 și impactul ei asupra Țării Moldovei // *Prutul*. 2020. №2 (66). P. 19.

³⁰ *Spierski Z.* Awantury mołdawskie... S. 173.

³¹ *Polak W.* Żółkiewski pogromca Moskwy... S. 290-292.

³² *Spierski Z.* Awantury mołdawskie... S. 173.

сполитою, тому 22 вересня запропонував переговори. Оскільки польська сторона не змогла виконати поставлені умови, 28 вересня переговори були зірвані³³.

Пізно ввечері 29 вересня, не витримавши атак османських військ, польська армія, у формі табору, почало безладний відступ до Могилева над Дністром, сподіваючись на допомогу³⁴. Похід супроводжувався постійними сутичками з ворогом. Особливо важкі втрати були під час переправи через річку Реут. Військо С. Жолкевського зменшилося до близько 4 тис. осіб³⁵. Загалом вони рухалися у нічний період часу, що ускладнювало противнику нанесення атак і тимчасового припинення переслідування. Проте в ніч з 6 на 7 жовтня 1620 р. сталися фатальні для польсько-козацьких сил події, оскільки почалися заворушення, внаслідок яких військо розпалося³⁶. Кожен намагався врятуватися самостійно, ставши легкою здобиччю або для татар або молдаван.³⁷ У цій битві загинув С. Жолкевський³⁸, М. Хмельницький, а його син Богдан, майбутній гетьман Війська Запорозького, потрапив у турецький полон³⁹.

Після перемоги, татарські та молдавські загони здійснили напад на території Покуття та Поділля, спустошуючи все навколо⁴⁰, та повернулися із походу з численними багатствами, привівши чималукількість полонених русинів (українців). На нашу думку, буковинські землі тоді також зазнали чималих матеріальних та демографічних втрат, оскільки шлях до польських територій мав пролягати саме через буковинські землі.

У «Кам'янецькій хроніці» Аксента є епізод, у якому описується, що після битви під Цецорою 1620 р., під час свого відступу польсько-козацьке військо зуміло організувати спротив, який татари не могли здолати, щодня, «гинуло до тисячі татар. Але ось на віддалі близько півверсти від Дністра коронне військо зупинилося на нічліг. Серед поляків і козаків спалахнули чвари, почали вони нападати одні на одних. А на той час невірні вже не розраховували домогтися якогось результату, а багато з них навіть відстало, лише Кантемир-мурза з 12 тис. татар був поблизу. І коли почув, що в таборі почався розбрат, то зразу з тими 12 тисячами напав на табір і прорвав його, а поляки в паніці почали розбігатися, і кого зарубали, кого схопили живим, хто втопився в Дністрі. А канцлеру Жолкевському відрубали голову» - писав Аксент⁴¹.

На початку 1621 р. розпочалася низка нападів татар на польські землі, а козаків на територію Молдавії. Зокрема, ще в перші місяці 1621 р. козаки атакували й спалили молдавські фортеці Акерман і Кілію⁴². У деяких листах послів із Константинополя від 19 березня 1621 р. йшлося про татарські набіги з молдавських земель на Річ Посполиту⁴³, а також про вступ поляків у Молдавію на схід від Карпат⁴⁴.

Події 1620 р. переросли у війну, відому як Хотинська, від назви місця генеральної битви. Про причини, хід і наслідки цієї битви достатньо написано як у вітчизняній, так і зарубіжній історіографії, проте потрібно виокремити деякі важливі факти, які вплинули на міжнародне становище буковинського краю.

³³ Polak W. *Żółkiewski pogromca Moskwy...* S. 293-294.

³⁴ Relacyja prawdziwa o weszcium wojska polskiego do Wołoch i o potrzebie jego z pogaństwem w Roku Pańskim 1620 we wrześniu i w październiku przez Teofila Szemberga sekretarza Króla Jego Mości który w potrzebie tej obecnie był i odwagą zdrowia Ojczyźnie służył spisana / oprac. B. Królikowski, M. Nagielski. Lublin, 2009. S. 87.

³⁵ *Spierski Z. Awantury mołdawskie...* S. 174.

³⁶ *Majewski R. Cecora rok...* S. 222; *Śledziński K. Cecora 1620.* Warszawa: Bellona, 2007. S. 176-180.

³⁷ Relacyja prawdziwa o weszcium... S. 96–101.

³⁸ *Majewski R. Cecora rok...* S. 217.

³⁹ *Costin M. Letopisetul Tarii Moldovei dela Aaron-voda incoace // Ureche G., Costin M, Neculce I. Letopisetul Tarii Moldovei: Cronici.* Chisinau, Hyperion, 1990. P. 154–159; *Уривалкін О., Уривалкін М. Гетьмани України та кошові Запорозької Січі.* Київ: Дакор, КНТ, 2008. С. 90; *Pajewski J. Buńczuk i koncerz...* S. 72.

⁴⁰ *Masan O. Буковина як об'єкт...* С. 96.

⁴¹ Кам'янецька хроніка, складена Агопом, доповнена і продовжена його рідним братом Аксентом: [Фрагменти] / Підготував до друку Я.Тучапський // *Жовтень.* 1985. № 4. С. 96.

⁴² *Hurnuzaki E. Documente privitoare la istoria românilor.* Bucuresci, 1884. Vol. IV, Partea 2: 1600-1650. P. 390.

⁴³ Там само. Р. 391.

⁴⁴ Там само. Р. 391.

Після поразки С. Жолкевського у кампанії 1620 р., склалося враження, що Річ Посполита – дуже слабка держава, а тому стане легкою здобиччю для османських військ, які очікували на легку перемогу в наступному 1621 р.⁴⁵ Але для цього фактично, якщо вони всерйоз розраховували на приголомшливий успіх, то повинні були вже влітку бути на кордонах Речі Посполитої. Однак, мобілізація турецької армії проходила дуже повільно.

У цей час території Молдавії стали мішенню для польських рейдів. Літописець М. Костін зазначав, «коли Любомирський увійшов до країни, поки турецькі війська ще не наблизилися, він пограбував Молдавію аж до Ясс, а потім відступив, змусивши господаря Александру Іляша втекти до м. Роман. Поляки спалювали поселення, а з награбованого забезпечили себе продовольством, яке використовували під час перебування у Хотині»⁴⁶.

Фактично, після закінчення Цецорської битви молдавани вважалися ворогами, вони не виправдали очікувань поляків, які сподівалися, що молдавани долучаться до їхнього війська в тій кампанії, а також брали участь у взятті в полон поляків, яких передавали туркам або татарам. Ці вторгнення поляків і козаків зіграли важливу роль у нездатності молдавського господаря виконати наказ турків щодо постачання османської армії провіантом⁴⁷. Також потрібно відзначити, що значна частина населення Молдавії відійшла у гори, шукаючи захисту від османів.⁴⁸ У цих умовах господар Молдавії не міг виконати розпорядження султана щодо постачання османської армії.

У середині червня 1621 р. в Константинополі вважали, що поляки хочуть провести велику кампанію проти турків⁴⁹, тому Осман II на-

казав господарям Молдавії та Валахії перешкодити полякам перейти через р. Дністер⁵⁰, хоча було зрозуміло, що цей наказ не міг бути виконаний.

Польська військова рада на початку серпня 1621 р. розглядала декілька варіантів ведення воєнних дій проти османів, а саме просування у Молдавії, дочекатися ворога на кордоні Речі Посполитої або зайняти стратегічну позицію в Молдавії, недалеко від кордону, щоб зберегти наземний зв'язок із польськими територіями. Лише остання пропозиція сподобалася Я. К. Ходкевичу і С. Любомирському⁵¹, зважаючи на те, що Хотинська фортеця перебувала під владою поляків.

Хоча обидві сторони не розглядали Хотин як основне місце протистояння, проте повільний збір «посполитого рушення» та затримки з доставкою артилерії змусили великого литовського гетьмана Яна Кароля Ходкевича перейти до оборонних дій. Хотинська фортеця стала стратегічно вигідним місцем для оборони, а також тому, що тоді перебувала під польським контролем. Турки не наважилися форсувати Дністер біля позицій противника і змушені були вступити в бій⁵².

Напередодні Хотинської битви 1621 р., а саме 8 серпня 1621 р. перші польські загоны під проводом С. Любомирського перейшли р. Дністер і розташувалися табором поблизу Хотина. 10 серпня один із загонів, очолюваний Ліпницьким, вирушив на пошуки провізії та повернувся з кількома сотнями голів худоби, реквізованої у молдавського населення.⁵³ Одночасно на буковинських землях відбулася активізація місцевих «банд», очолюваних «якимось Бернавським», що чинили опір польським загонами, які забезпечували провіантом армію⁵⁴.

⁴⁵ *Majewski R.* Cecora rok... S. 244.

⁴⁶ *Costin M.* Letopisețul Țării Moldovei... P. 160.

⁴⁷ *Константинов В.* Посредническая роль валашского князя Раду Михни в подписании хотинского договора 1621 года // Хотин-1621: 400 років пам'яті. Збірник наукових праць. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 2021. С. 29-30.

⁴⁸ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych zebrał Żegota Pauli, Kraków, 1853. P. 72.*

⁴⁹ *Hurnuzaki E.* Documente... P. 391.

⁵⁰ Там само. P. 392.

⁵¹ *Naruszewicz A.* Żywot J. K. Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W. Ks. Lit. Przemysł: Wydanie Józefa Turowskiego, 1857. T. I-II. S. 184-185.

⁵² *Масан О.* Буковина як об'єкт... С. 96-97.

⁵³ *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... S. 113-114.*

⁵⁴ *Масан О.* Буковина як об'єкт... С. 100.

За наказом Я. К. Ходкевича, ротмістр козаків Копичинський та молдавський боярин Лупу Бучок з невеликим загоном 12 серпня здійснили рейд до Сучави для проведення розвідки, подолавши 2 милі по той бік р. Прут⁵⁵. Проте, після цього великий литовський гетьман Ян Кароль Ходкевич заборонив здійснювати грабіжницькі рейди, що викликало невдоволення серед поляків⁵⁶.

У цей же час у польському таборі перебував Петро Могила, майбутній кандидат поляків на молдовський престол, більш відомий як майбутній митрополит Київський і Галицький (1632 р.). Він наполягав на припиненні таких рейдів, сподіваючись, що це сприятиме переходу молдавських військ на бік поляків⁵⁷. «Лицарське мистецтво» він вивчав при дворі коронного канцлера і гетьмана С. Жолкевського, а також разом із ним брав участь у битві під Цецорою 1620 року⁵⁸.

Варто зазначити, що посаду чернівецького старости у 1620-1621 рр. займав боярин Гаврилаш, у 1622 р. він став «великим дворником вишньої землі» (вищим суддею у північномолдавських волостях), а незабаром знову став старостою Чернівців⁵⁹.

Однак оборонна стратегія мала і свої недоліки. Території Молдавії та Речі Посполитої залишилися практично беззахисними від набігів татар, що входили до складу османського війська. Північномолдавські волості опинилися у епіцентрі цієї загрози. Зокрема, землі Хотинської волості в період з 1620 до 1621 рр. зазнали найбільших руйнувань через турецько-татарські напади, які завдали значних демографічних та

матеріальних втрат. Турецько-татарські війська вбивали або забирали в полон тисячі людей, знищували запаси їжі, забирали фураж, а також спалили десятки населених пунктів. Мирне населення змушене було ховатися в лісах та горах, де формувалися загони опришків, які саме в цей час значно активізувалися⁶⁰. Ці набіги на землі Хотинської волості тривали впродовж трьох місяців, аж до завершення воєнних дій у жовтні 1621 р.

Лише в середині серпня 1621 р. 35 тис. польсько-литовського війська, у т.ч. найнята німецька й угорська піхота, при 38 гарматах прибули до Дністра навпроти Хотина, біля с. Брага і 15 серпня переправилася через наведений міст до Хотина, зайнявши позиції на південний захід від Хотинської фортеці.⁶¹ У таборі під Хотином об'єдналися польські, литовські війська та запорозькі козаки, які боролися пліч-о-пліч проти ворогів. Загальне керівництво обороною здійснював великий литовський гетьман Ян Кароль Ходкевич⁶². Загальна чисельність особового складу запорозьких сил під Хотином, очолювана П. Сагайдачним, становила понад 43 тисячі осіб, а з пахолками – десь 45-47 тис. осіб⁶³.

2 вересня, у день прибуття турецьких загонів під Хотин, частина військ Буджацької орди переправилася через Дністер і заклала табір у районі Кам'янця-Подільського. Протягом наступних кількох днів кочовики спустошували Подільське воєводство. Ця операція завершилася 10 вересня 1621 року, коли ординці повернулися до району Хотина з багатою здобиччю. Усі напади, що відбулися до, під час і після

⁵⁵ Calatori străini despre Târile Române. București, 1972. Vol. IV. P. 493.

⁵⁶ Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... S. 115-116.

⁵⁷ Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621... S. 115-116; *Constantinov V. Batalia de la Hotin din 1621. Cauze, preliminarii, desfășurare și consecințe. Prutul*, 2021. № 1-2 (67-68). P. 23.

⁵⁸ *Вінюкова-Волкова В.* Петро Могила – учасник Хотинської битви 1621 року // Хотинщина у східноєвропейській історії (до 340 річниці Хотинської битви 1673 р.). Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хотин, 8 листопада 2013 р.). Хотин: ДІАЗ «Хотинська фортеця», 2013. С. 26.

⁵⁹ *Масан О.* Чернівці в другій половині XIV-XVIII ст. (до 1775 р.) // Чернівці. Історія і сучасність. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. С. 38.

⁶⁰ Буковина: історичний нарис... С. 50.

⁶¹ *Ботушанський В.* Хотинська битва - визначна подія у боротьбі українського народу проти турецько-татарської агресії // 390-річчя Хотинської битви 1621 року: матеріали Міжнар. наук. конф. (Чернівці - Хотин, 22-23 вересня 2011 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. С. 40-49. С. 43.

⁶² *Милевски Д.* Кръст и полумесец – из историята на полско-османското съперничество през XVII век // *Аз Буки*. 2016. № 24 (6). С. 620-621.

⁶³ *Сас П.* Про чисельність запорозьких сил у Хотинській битві 1621 р. // XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни (Чернівці, 22 - 23 жовтня 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 30-31.

Хотинської битви, були ретельно сплановані⁶⁴. Зокрема, У ніч з 2 на 3 вересня під Хотиним відбулася нарада кримської старшини за участі хана Джанібек-Гірея II та нуреддина Азамет-Гірея-султана, під час якої було прийнято остаточне рішення про здійснення нападу (акину) на територію Речі Посполитої⁶⁵. На нашу думку, основна мета цих нападів полягала не лише у захопленні здобичі та ясиру, але й у створенні паніки серед місцевого населення, порушенні постачання боєприпасів і вантажів для армії Речі Посполитої та козаків, що прямували до Хотина.

Під час активної фази битви грабунки на певний час припинялися, але з відновленням перерв у військових діях мародерства та напади знову починалися. Зокрема, 10 вересня 1621 р. турецько-татарські загоны, не ведучи активних бойових дій, займалися грабунками місцевого населення, здійснювали напади на поселення біля Дністра, захоплювали ясир, який здебільшого складався з українців, а козаки докладали зусиль, щоб відбивати награване та звільняти людей⁶⁶.

Кровопротитні бої тривали з 2 по 28 вересня 1621 р., обидві сторони зазнали значних втрат, а території Хотинської волості та Поділля були спустошені. Попри це, поляки продовжували оборону, знаючи, що незабаром до Хотина має прибути шляхетське ополчення⁶⁷.

Особливо жорстокі бої тривали з 3 по 5 вересня, 8 вересня, з 14 по 23 вересня, 25 вересня, а також 28 вересня відбувся генеральний штурм польсько-козацьких таборів. Проте різке похолодання, випав перший сніг, війська були виснажені, втрати у живій силі, велика кількість по-

ранених і хворих з обох сторін, голод, призвели до початку мирних переговорів і швидкого завершення війни.⁶⁸

Турецькі сили на початку жовтня 1621 р., втрапивши близько 80 тисяч вояків убитими, не змогли досягти своїх цілей⁶⁹. Переговори про мир розпочалися 2 жовтня і завершилися 9 жовтня 1621 року підписанням прелімінарного договору між Османською імперією та Річчю Посполитою. У цей день сторони узгодили усі статті угоди та обмінялися примірниками документу.⁷⁰

Цей договір отримав назву Хотинський мир або трактат. Згідно з його шостою статтею, на молдавському престолі повинні були перебувати особи, які не порушували миру та виявляли належну повагу до польського короля. Восьма стаття передбачала передачу Хотина молдавському господарю та взаємне відпущення полонених.⁷¹ Після відходу турецько-татарських військ з Хотина, фортецю передали Молдавії, а в разі відсутності господаря контроль над нею доручався Раді Міхні, який доклав чимало зусиль до укладення мирної угоди. Якуб Собеський у своєму щоденнику повідомляв, що 11 жовтня «Приїхав бан королівський, який, прийнявши Хотин, передав його одному молдавському пиргарю», після чого залишив її⁷². Імовірно, цим «баном» був валаський боярин Янакі Катарджі, зять молдавського господаря Александру Ілляша, який потім віддав його представнику молдавської шляхти Костянтину⁷³.

Проте мир не тривав довго. Навіть після ратифікації договору (12-21 лютого 1623 р.) виникли суперечності щодо трактування статей, зокрема щодо Молдавії⁷⁴.

⁶⁴ Gliwa A. Dwa najazdy tatarskie na Rus Czernowa podczas wojny Rzeczpospolitej z imperium Osmanskim w 1621 r. Zniszczenia i straty demograficzne na obszarze ziemi Premyskiej // Rocznik Przemyski. 2012. T. 48 (1). S. S. 8.

⁶⁵ Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника Національної академії наук України, Фонд 5, Опис 1, Колекція Оссолінських, справа 198, С. 120.

⁶⁶ Podhorodecki L. Chotin 1621. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1988. S. 117.

⁶⁷ Kronika Pawła Piaseckiego... S. 296–300.

⁶⁸ Коржук В. Погодні умови Хотинської битви 1621 р. // XIII Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 400-річчю Хотинської війни (Чернівці, 22 - 23 жовтня 2021 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2021. С. 30-31.

⁶⁹ Уривалкін О., Уривалкін М. Гетьмани України... С. 98.

⁷⁰ Сас П.М. Хотинська війна 1621 р... С. 425.

⁷¹ Османская империя в первой четверти XVII в.: Сб. документов и материалов / Сост. Х.М. Ибрагим-бейли, Н.С. Рашба. Москва: Наука, 1984. С. 190.

⁷² Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r.1621... S. 180.

⁷³ Constantinov V. Cetatea Hotinului... P. 34.

⁷⁴ Масан О. Буковина як об'єкт... С. 99.

Буковинські землі, зокрема Хотинщина, зазнали значних спустошень. Турецько-татарські війська вбили або захопили в полон тисячі людей, пограбували запаси їжі і фуражу та знищили десятки сіл. Місцеві жителі ховалися в горах і лісах, де об'єднувалися у загони опришків, що активно нападали на маєтки молдавських бояр, які підтримували османів. Одним з їхніх лідерів був Мирон Барновський-Могила, який активно брав участь у Хотинській битві і служив султану Осману II, а в 1626 р. став новим молдавським господарем⁷⁵.

Одним із наслідків Хотинської битви 1621 р. було те, що поляки домоглися призначення господарів у Молдавії з боку османів, лояльних до Речі Посполитої, що було закріплено Хотинським мирним договором 1621 року⁷⁶. Те, що це положення не залишилося лише формальністю, підтверджує подія 1623 р., коли господаря Стефана Томшу II було усунуто турками на чітку вимогу Речі Посполитої⁷⁷. На його місце прийшов Раду Міхня – протеже Польщі та безпосередній попередник М. Барновського-Могили, що було останньою спробою Польщі відновити реальний вплив у Молдавії в дусі політики династії Могили.

Таким чином, Хотинська битва не принесла визначеної перемоги жодній зі сторін. Хоча плани Османа II зазнали краху, і польська сторона мала підстави розглядати її підсумки як успішні для себе, це не означало повної перемоги. Завершення війни між Османською імперією та Річчю Посполитою не означало припинення грабунків, оскільки

виснажені голодом обидві армії продовжували примусово вилучати провіант у містах і селах під час повернення додому. Отже, польсько-турецька війна 1620–1621 рр. призвела до значного соціально-економічного занепаду регіону, численних демографічних втрат, руйнування цивільних об'єктів та важливої інфраструктури.

Наведені факти яскраво ілюструють специфіку польсько-молдавських відносин та місце у них північномолдавських волостей на початку XVII ст., але ще більшою мірою засвідчують політико-стратегічну вагу, яку надавали території Хотинської волості державні діячі Речі Посполитої, Османської імперії та Молдавії. У цей час зростає роль Хотинської фортеці, що продовжувала зберігати своє стратегічне значення, а володіння нею було ключем до панування в Молдавському князівстві. Буковинські землі у цей період зазнали відчутних спустошень, а населення краю багато лиха. Напруженим було становище і в прикордонних з Річчю Посполитою районах, зокрема у Чернівецькій та Хотинській волостях, що стали об'єктом постійних набігів як польських, так і турецько-татарських військ.

Отже, Буковинський край опинився на передовій боротьби між Османською імперією та Річчю Посполитою, оскільки упродовж 1620–1621 рр. обидві країни бажали поширити свою владу на Молдавію, а отже, – і на Буковину. Наслідком цього було те, що з початку XVII ст. Буковина стала об'єктом військово-політичних змагань та ареною кровопролитних битв.

References

1. Botushanskyi V. (Ed.). (1998). *Bukovyna: istorychnyi narys*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. [in Ukrainian].
2. Botushanskyi V. (2011). Khotynska bytva – vyznachna podiia u borotbi ukrainskoho narodu proty turetsko-tatarskoi ahresii. *390-richchia Khotynskoi bytvy 1621 roku: materialy Mizhnar. nauk. konf. (Chernivtsi-Khotyn, 22-23 veresnia 2011 r.)*. Chernivtsi: ChNU, 40–49. [in Ukrainian].
3. Chuchko, M. (2021). Khotynska viina 1621 roku i prydunais'ki kniazivstva: Voienni ta diplomatychna aspekty uchasti Moldavii i Valakhii u polsko-osmanskomu konflikti. *Tezy dopovidei XIII Bukovynskoi mizhmarodnoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii (22–23 zhovtnia 2021)*. Chernivtsi: ChNU, 9–11. [in Ukrainian].
4. Constantinov, V. (2013). Confruntări diplomatice polono-otomane în spațiul nord dunărean în preajma Bătăliei de la Țuțora din anul 1620. *Buletin științific al tinerilor istorici: Materialele Conferinței științifice internaționale anuale a tinerilor cercetători, 25 aprilie 2013, Chișinău*. Chișinău, 2 (7), 24–32. [in Romanian].

⁷⁵ Costin M. Letopisețul Țării Moldovei... P. 171.

⁷⁶ *Kołodziejczyk D. Ottoman-polish diplomatic relations (15th–18th century). An annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*. Brill, Leiden, Boston, Koln, 2000. № 35, S. 378.

⁷⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, Libri Legationum, Sygn. 30, k. 43–46; Corfus I. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. T. 2: Secolul al XVII-lea. București, 1983. P. 108–110.

5. Constantinov, V. (2015). Cetatea Hotinului în disputele politico-militare polono-otomane din perioada 1612–1621. *COHORTA*, 1, 21–36. [in Romanian].
6. Constantinov, V. (2020). Confruntarea militară polono-otomană din toamna anului 1620 și impactul ei asupra Țării Moldovei. *Prutul*, 2 (66), 5-21. [in Romanian].
7. Śledziński, K. (2007). *Cecora 1620*. Warszawa: Bellona. [in Polish].
8. Constantinov, V. (2021). Batalia de la Hotin din 1621: Cauze, preliminarii, desfășurare și consecințe. *Prutul*, 1–2, 7–31. [in Romanian].
9. Constantinov, V. (2021). Posrednycheskaia rol valashskoho kniazia Radu Mykhny v podpysanyy khotynskogo dogovora 1621 g. *Khotyn-1621: 400 rokov pamiaty. Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 29–40. [in Russian].
10. Corfus, I. (1983). *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone: Secolul al XVII-lea*. București: Ed. Academiei RSR, 2. [in Romanian].
11. Dobrzhanskyi, O., Makar, Y., Masan, O. (2002). *Khotynschyna: istorychnyi narys*. Chernivtsi: Molodyi Bukovynets'. [in Ukrainian].
12. Fedoruk, A. (2010). *Khotynska bytva 1621 roku*. Chernivtsi: Zoloti lytavry. [in Ukrainian].
13. Gliwa, A. (2012). Dwa najazdy tatarskie na Rus Czernowa podczas wojny Rzeczpospolitej z imperium Osmanskim w 1621 r. *Zniszczenia i straty demograficzne na obszarze ziemi Premyskiej*. *Rocznik Przemyski*, 48(1), 3–58. [in Polish].
14. Holban, M. (Ed.). (1972). *Călători străini despre Țările Române*. București: Editura Științifică, IV. [in Romanian].
15. Ibraghimbeyli, Kh., Rashba, N. (Eds.). (1984). *Osmanskaia imperiia v pervoi chetverti XVII v.: Sb. dokumentov i materialov*. Moskva: Nauka. [in Russian].
16. Kołodziejczyk, D. (2000). *Ottoman-polish diplomatic relations (15th–18th century). An annotated Edition of Ahdnames and Other Documents*. Brill, Leiden, Boston, Koln. [in English].
17. Korzhyk, V. (2021). Pohodni umovy Khotynskoi bytvy 1621 r. *Tezy dopovidei XIII Bukovynska mizhnarodna istoryko-kraieznavcha konferentsiia, prysviachena 400-richchii Khotynskoi viiny (Chernivtsi, 22 - 23 zhovtnia 2021 r.)*. Chernivtsi: ChNU, 30–31. [in Ukrainian].
18. Królikowski, B., Nagielski, M. (Ed.). (2009). *Relacja prawdziwa o weszciu wojska polskiego do Wołoch i o potrzebie jego z pogaństwem w Roku Pańskim 1620 we wrześniu i w październiku przez Teofila Szemberga sekretarza Króla Jego Mości który w potrzebie tej obecnie był i odwagą zdrowia Ojczyźnie służył spisana*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. [in Polish].
19. Lepiavko, S. (2014). Pered Khotyns'koiu viynoiu (1617–1620). *Literatura ta kultura Polissia. Istorychni nauky*, 76, 15–28. [in Ukrainian].
20. Lvivska naukova biblioteka imeni V. Stefanyka NAN Ukrainy. Fond 5, Opys 1, Kolektsiia Ossolinskykh, sprava 198. [in Ukrainian].
21. Majewski, R. (1970). *Cecora rok 1620*. Warszawa: [Publisher]. [in Polish].
22. Masan, O. (2005). Bukovyna iak ob'iekt mizhnarodnykh vidnosyn z davnykh chasiv do 1774 r. *Bukovyna v konteksti ievropejs'kykh mizhnarodnykh vidnosyn (z davnykh chasiv do seredyny XX st.)*. Chernivtsi: Ruta. [in Ukrainian].
23. Masan, O. (2009). Chernivtsi u druhii polovyni XIV – XVIII st. (do 1775 r.). *Chernivtsi. Istoriia i suchasnist*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 23–74. [in Ukrainian].
24. Naruszewicz, A. (1857). *Żywot J. K. Chodkiewicza wojewody wileńskiego, hetmana wielkiego W. Ks. Lit.* Przemysł: Turowskiego, 1-2. [in Polish].
25. Pajewski, J. (2003). *Buńczuk i koncerz. Z dziejów wojen polsko-tureckich*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie. [in Polish].
26. Pauli, Ż. (Ed.). (1853). *Pamiętniki o wyprawie chocimskiej r. 1621, z rękopismów współczesnych i druków mniej znanych*. Kraków. [in Polish].
27. Piasecki, P. (1870). *Kronika Pawła Piaseckiego biskupa przemyskiego. Polski przekład wedle dawnego rękopismu, poprzedzony studjum krytycznym nad życiem i pismami autora*. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish].

28. Podhorodecki, L. (1988). *Chotin 1621*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej. [in Polish].
29. Polak, W. (2020). *Żółkiewski pogromca Moskwy: Biografia*. Kraków: Biały Kruk. [in Polish].
30. Sas, P. (2011). *Khotyns'ka viina 1621 r.* Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
31. Sas, P. (2021). Pro chyselnist zaporozkykh syl u Khotynskii bytvi 1621 r. *Tezy dopovidei XIII Bukovynska mizhnarodna istoriko-kraieznavcha konferentsiia, prysviachena 400-richchiiu Khotynskoi viiny (Chernivtsi, 22 - 23 zhovtnia 2021 r.)*. Chernivtsi: ChNU, 25–29 [in Ukrainian].
32. Shevchenko, F. (Ed.). (1980). *Narysy z istorii Pivnichnoi Bukovyny*. Kyiv: Nauka. [in Ukrainian].
33. Smolii, V. A. (Ed.). (2006). *Istoriia ukrains'koho kozactva: Narysy (Vol. 1)*. Kyiv: Kyievo-Mohylians'ka akademiia. [in Ukrainian].
34. Tsaranov, V. I. (Ed.). (1984). *Istoriia Moldavskoi SSR: S drevneishykh vremen do nashykh dnei*. Kishinev: Shtiintsa. [in Russian].
35. Tuchapskyi, Ya. (Ed.). (1985). Kamianetska khronika, skladena Ahopom, dopovnena i prodovzhena yoho ridnym bratom Aksentom: [Frahmenty]. *Zhovten*, 4, 95–105. [in Ukrainian].
36. Turanly, F. (2016). *Kozatska doba istorii Ukrainy v osmansko-turetskykh pysemnykh dzherelakh (druha polovyna XVI – persha chvert XVIII stolittia)*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].
37. Uryvalkin, O., Uryvalkin, M. (2008). *Hetmany Ukrainy ta koshovi Zaporozkoyi Sichi*. Kyiv: Dakor. [in Ukrainian].
38. Viniukova-Volkova, V. (2013). Petro Mohyla – uchasnyk Khotynskoi bytvy 1621 roku. Khotynshchyna u skhidnoievropeiskii istorii (do 340 richnytsi Khotynskoi bytvy 1673 r.). *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Khotyn, 8 lystopada 2013 r.)*. Khotyn: DIAZ «Khotynska fortetsia», 25–27. [in Ukrainian].